

DEEL 1
**DE TIEN
DAGEN
VAN HET
SINT-FELIX
PAKHUIS**

E. Jordens bedient een jigger in het Sint-Felixpakhuis. © STADSARCHIEF ANTWERPEN (CA. 1960)

Luchtfoto van het Willemdok. © STADSARCHIEF ANTWERPEN (ca. 1900)

10 DAGEN

8 FEBRUARI 1859

1 HET BOUWDOSSIER VOOR 'DE FELIX' GOEDGEKEURD

Antwerpen beleeft vanaf het midden van de 19de eeuw een spectaculaire economische groei. De haven boomt en er is nood aan stapelhuizen. Die entrepots verrijzen vlak bij de dokken die Napoleon had laten graven. Ze bepalen tot op vandaag het uitzicht van dit stadsdeel.

De *Compagnie générale de matériels des chemins de fer* uit Molenbeek bij Brussel laat het *Entrepôt Saint-Félix* bouwen om er bulkgoederen op te slaan: koffie, hop, graan, kaas, wijn, tabak. Tot aan de komst van de waterkranen worden de zware pakken uitsluitend met mankracht 'behandeld'. De voorgevel van het nieuwe pakhuis kijkt uit op de Godefriduskaai en het Willemdok, de achtergevel op de Oudeleeuwenrui. Daar bevindt zich sinds 1845 een goederenstation.

Architect van het imposante pand is FELIX PAUWELS. Aan zijn voornaam – het Latijnse woord voor 'gelukkig', 'succesvol', 'voorspoedig' – heeft het pakhuis waarschijnlijk zijn naam te danken. Alle stapelhuizen en magazijnen in de haven droegen en dragen trouwens een naam. Dat is voor de leveranciers en havenarbeiders makkelijker om te onthouden dan een adres of een kaainummer.

EEN BRUSSELSE COMPAGNIE IN ANTWERPEN

De *Compagnie générale de matériels des chemins de fer* was in 1856 door bankiers en kapitaalkrachtige lieden opgericht. Basis van de naamloze vennootschap was het bedrijf François Pauwels en C^o (1852). François (of Frans) Pauwels (1816–1884) werd ook algemeen directeur van de *Compagnie*. Van de beheerraad maakten niet de minsten deel uit, onder wie: Ch. De Brouckère, de burgemeester van Brussel, J.R. Bisschoffsheim, directeur bij de Nationale Bank, en E. Van Hoorebeke, oud-minister van Openbare Werken. De *Compagnie* maakte en verkocht spoorwegmateriaal, bruggen en viaducten. Ze baatte ook spoorwegen uit en verhuurde spoorwegmateriaal. Ze was internationaal actief en had werkplaatsen in Milaan en nabij Parijs. Nog vóór het Felixproject werd haar in 1858 de aanneming gegund voor de Brialmontomwalling. Een gigantische klus waarvoor eigen steenbakkerijen werden opgericht en een steengroeve en bossen werden aangekocht. Zo wapende de *Compagnie* zich tegen de onvermijdelijke prijsstijging van bouwmaterialen bij zo'n megaproject. De *Compagnie* realiseerde de omwalling, maar verkeerde tegen het einde van de (over)ambitieuze onderneming (1864) in financiële problemen.

DE ARCHITECT

Felix Pauwels (Brussel, 1820) kreeg zijn opleiding aan de werkschool van 'het atelier voor spoorwegopbouw François Pauwels', geleid door zijn oudere broer. Rond 1850 richtte hij een eigen architectenbureau op. Hij werd een succesrijk architect en woonde zelf in een prachtig huis aan de Wetstraat 58 in Brussel. Behalve aan het Sint-Felixpakhuis werkte hij mee aan enkele belangrijke militaire bouwwerken, zoals de grote poorten van de Brialmontomwalling in Antwerpen (1859–1875) en de kazernes in Etterbeek, die hij in 1875 ontwierp maar niet kon afwerken. Felix Pauwels stierf op 9 oktober 1877 in Herbeumont.

HEILIGE FELIX, BID VOOR ONS ...

Waar het voorvoegsel 'Sint' in 'Sint-Felixpakhuis' vandaan komt, is een veelgestelde maar voorlopig onbeantwoorde vraag. Een religieuze verwijzing in een benaming past in de toenmalige tijdgeest, maar de 'Sint' zou ook te maken kunnen hebben met de religieuze overtuiging van de architect of de eigenaar/bouwheer.

Er zijn uiteraard ook 'echte' heilige Felixen. Als je goed zoekt, vind je er zelfs meer dan twintig, onder wie drie pausen en twee anti-pausen. Er was ooit een Felix bisschop van Byzantium en wanneer de nieuwe paus Benedictus XVI in oktober 2005 zijn eerste heiligverklaringen doet, is daar ook Felix van Nicosia (1715–1787) bij.

–10–

2 DECEMBER 1861

2 BRAND!

In de ovens van de aanpalende suikerraffinaderij De Viermolen (officieel de *Raffinerie belge*, nu het magazijn Michiels-Loos) ontstaat om zes uur 's avonds een brand die uitgroeit tot een reusachtige vlammenzee. De hele buurt wordt geëvacueerd en zelfs de brandweer van Mechelen komt te hulp. Het vuur slaat al snel over naar het Sint-Felixpakhuis, dat een gemakkelijke prooi blijkt voor de vlammen. Dat komt door het grotendeels ontbreken van binnenmuren.

Gravure van de brand Sint-Felixpakhuis en raffinaderij De Viermolen. © JOSEPH VANHOOF SR., STADSARCHIEF ANTWERPEN (CA. 1862)

Bij de brand vallen minstens tien doden, onder wie ook de toenmalige stadsbouwmeester F.J. STOOP. En als op 21 december bij het puinruimen een muur instort, zijn er nog eens negen slachtoffers te betreuren. Er worden naderhand benefietvoorstellingen en andere acties georganiseerd voor de families van de slachtoffers van 'de ijzelijke brandramp'.

UIT DE CHRONIJKE VAN ANTWERPEN, 1830–1914
(AFLEVERING 18, P. 210–214)

"In de raffinaderij aangevangen, was het vernielend vuur weldra tot het entrepot overgeslagen, dat tot op de zevende verdieping met verschillende goederen

–11–

opgevuld was. Op zeer korten tijd stond het gansche blok in vuur, de daken stortten met een donderend gedruisch naar beneden en maakten den ijselijsten vuurberg uit.

In de omliggende straten, waar het kriede van huilende menschen, was de verwarring groot. De burgers reddden langs alle zijden hunne meubels, die uit de huizen werden gebracht of zelfs langs de vensters op straat werden geworpen. [...] Op zekeren afstand was de hitte aan boord nog zoo hevig, dat men aanhoudend de schepen moest nat houden, om ze niet in brand te zien vliegen.

Langs de zijde van het dok was de brand fantastisch. De brandende gebouwen, met hun roode gapende vensters en deuren, weerkaatsten in den helderen waterspiegel. [...]

Toen de kroonlijst van het stapelhuis vuur vatte, achtte men het geraadzaam het gebouw door de aanwezige personen te doen ontruimen. Pas had de trompet den aftocht geblazen, of het vuur sloeg langs alle kanten in den bouw, welke in min dan vijf minuten gansch in vlammen stond. Een zware, verstikkende rook sloeg, voor het doorbranden, door heel het entrepot heen.

De personen, welke Mr. Stoop nog omringden en zich te ver hadden gewaagd, kwamen nooit meer terug. Door den dikken rook omvat, door het vuur plotseling omringd, moesten zij een vreeselijken marteldood ondergaan.”

Stadsbouwmeester Stoop, omgekomen in de brand van het Sint-Felixpakhuis. Uit: De Chronijke van Antwerpen 1830-1914, Aflevering 18, p.213

1863

3 NIEUWE INGEBRUIKNEMING

De heropbouw laat niet lang op zich wachten en wordt toevertrouwd aan de speciaal hiervoor opgerichte *Société de l'entrepôt Saint-Félix sous la raison sociale Charles Lenaers et Cie Anvers*.

Het stadsbestuur legt na de brandramp van 1861 eisen op voor de brandveiligheid. Daar danken we de huidige structuur van het gebouw aan. De ruimten moeten met bakstenen muren worden afgesloten – hierdoor krijgen de vlammen niet direct over een hele verdieping vrij spel. Er komen ijzeren poorten en het pand wordt verdeeld in twee vleugels met daartussen een binnenstraat van 6 à 7 meter. Ook bij de grenzen van het perceel komen aan weerszijden brandgangen, zodat een brand in een van de aanpalende pakhuizen niet opnieuw een catastrofe wordt voor het Sint-Felixpakhuis.

De gekasseide 'binnenstraat' tussen de vleugels is nog altijd een opvallend en imposant kenmerk van het Sint-Felixpakhuis. Ze

Uitzicht op de unieke binnenstraat van het Sint-Felixpakhuis.
© TONY GONZALEZ, STADSARCHIEF ANTWERPEN (1998)

dient aanvankelijk als verbinding tussen het Willemdok en de Oudeleeuwenrui. 'De Felix' is dus van oudsher behalve een opslag- en distributieruimte ook een verbindingsplek.

Inmiddels gaat het bergaf met de *Compagnie*. Het reusachtige bouwproject van de Brialmontomwalling in Antwerpen gaat haar (financiële en materiële) krachten te boven en de situatie wordt in 1864 en 1865 door de olopemde verliezen kritiek. Op 5 december 1866 wordt de *Compagnie* ontbonden. Felix Pauwels blijft ook na die datum nog actief als architect.

3 OKTOBER 1884

4 HET DOSSIER VOOR HET POMPHUIS GOEDGEKEURD

In 1885 komt er aan de Oudeleeuwenrui 27 een apart pomphuis dat eruitziet als een neogotisch kasteeltorentje. De hydraulische centrale daarin voorziet het Sint-Felixpakhuis en andere pakhuizen van de nodige waterkracht om de hijsmachines en kranen te doen werken. Dat hijsmateriaal, geïnstalleerd door de stad en de spoorwegen, dient om de goederen sneller te kunnen behandelen en op de verdiepingen te stockeren. Het geheel wordt aangedreven via een ondergronds leidingennet.

De gevel van het pomphuis aan de Oudeleeuwenrui. © LIESBETH TALBOOM, STADSARCHIEF ANTWERPEN (2006)

De installatie bestaat uit acht liften, twee jiggers of lieren (windassen met een groot wiel waarop de hijskabel wordt gewonden) en vijf galgkranen. De hydraulische aandrijving blijft nog lang in gebruik, ook nadat het pakhuis al in 1924 een elektrische installatie kreeg. In 1930 zal de functie van het pomphuis worden overgenomen door het Noorderpershuis (1877– 1879, Kattendijkdok - Oostkaai).

De zuiger en de pompen zijn inmiddels uit het pomphuis verwijderd. In het Sint-Felixpakhuis zelf verdwenen de liften in de late jaren 1950 en werden de lieren in 1975 gedemonteerd. De galgkranen aan de binnenstraat bleven bewaard. Bij de recente restauratie is het aandrijfmechanisme van een daarvan geïntegreerd en kwam ook een jigger terug op zijn oorspronkelijke plaats in de binnenstraat.

Balen tabak opgeslagen in de magazijnen van het pakhuis.
© STADSARCHIEF ANTWERPEN (1960)

1895

5 INSTORTING

Het overbelaste pakhuis is het slachtoffer van zijn succes: aan de achterzijde (de kant van de Oudeleeuwenrui) doet zich een instorting voor. Het ingestorte blok wordt heropgebouwd en het draagwerk van het hele pakhuis verstevigd. Het is in 1895 dat de 815 houten zuilen worden geplaatst. 'De Felix' telt sindsdien maar liefst 1515 zuilen! In de hele bouw- en gebruiksgeschiedenis na de brand is dit, tot aan de recente restauratie, de meest ingrijpende wijziging.

-16-

Luchtopname Sint-Felixpakhuis. © TONY GONZALEZ (2001)

14 JUNI 1912

6 DE STAD KOOPT 'DE FELIX'

De havenactiviteiten nemen al een tijd toe en de stad kampt met een tekort aan opslagruimte. Ze moet magazijnen huren, een dure zaak. Daarom beslist het stadsbestuur in 1912 het Sint-Felixpakhuis (en enkele andere magazijnen-pakhuizen in de buurt) aan te kopen, mét hun uitrusting. Er zullen goederen worden opgeslagen waar in het Koninklijk Stapelhuis – 'den Entrepôt', die in 1989 werd afgebroken – geen plaats voor is.

Stilzwijgend wordt in 1912 ook het personeel (14 man) overgenomen. Een van de magazijniers woont naast het pakhuis en staat in voor de bewaking. Tot 1975 zal het magazijn worden volgestouwd met diverse soorten koopwaar: schoenen, glas in lood, koffie, hop en (vooral) tabak... De stad – de 'Dienst van kaaien, afdaken, stapelhuizen en verhuringen aan de haven' – vraagt daar huurrechten voor. In het Sint-Felixpakhuis is er zoals in elk magazijn een vaste douanier en komt de toldienst op bezoek om douanerechten te innen.

-17-

In het Sint-Felixpakhuis bedraagt de draagkracht per vierkante meter 800 tot 1200 kg. In 1921 betaal je per vierkante meter 2 frank huurprijs (voor de gelijkvloerse verdieping) tot 0,80 frank (voor de kelders en de verdiepingen 5 en 6). Een volgestouwd Sint-Felixpakhuis brengt de stad jaarlijks 269 413,20 frank op.

OORLOGSKOST

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden in het Sint-Felixpakhuis levensmiddelen opgeslagen die de stad aankocht voor de Dienst van Bevoorrading.

Op 3 november 1914 gaat het om:

50 531 kg en nog eens 100 627 kg lijnkoek (krachtvoer voor runderen)
248 258 kg en nog eens 89 352 kg conserven
46 700 kg reuzel
14 000 kg spek

Op 20 december 1914 bevindt er zich:

10 308 kg kaas
11 250 kg spek
31 710 kg reuzel
450 vaten pekelharing
5 819 kisten opgelegde groenten

Een soldaat staat geleund tegen de gevel van 'De Felix'. © STADSARCHIEF ANTWERPEN (1940)

15 FEBRUARI 1945

7 KOFFIEDIEFSTAL IN OORLOGSTIJD

In mei 1940 bezet de Duitse overheid het pakhuis en worden alle opgeslagen goederen opgeëist: koffie, tabak, thee... Het Sint-Felixpakhuis wordt als militair depot gebruikt. De Duitse bezetter installeert de verbindingsbruggetjes boven de binnenstraat om vlotter van de ene hoek van het pakhuis naar de andere te kunnen gaan. In 1945 is er in documenten enkele keren sprake van diefstal, onder meer van koffie en van kleding.

Vlak na de oorlog liggen in de kelders grote hoeveelheden Parmezaanse kaas, *gefundenes Fressen* voor ratten. Maar vanaf 1950 verhuurt de stad 'de Felix' aan de Tabaknatie en wordt er dan ook vooral tabak opgeslagen. Dankzij zijn droge klimaat leent het pakhuis zich daar uitstekend voor. Door de geur waan je je er als het ware in een Cubaans sigarenfabriekje. Vanwege het acute brandgevaar is er een rookverbod en worden buitenstaanders maar zelden toegelaten.

GEZOCHT: 875 KILO KOFFIEBONEN

Voor bedeling aan de Antwerpenaren sloeg het Ministerie van Bevoorrading in januari 1945, 100 ton ruwe koffie op in de magazijnen van het Sint-Felixpakhuis. Op 15 februari wordt een diefstal vastgesteld.

Stad Antwerpen
Dienst van kaaien, afdaken, stapelhuizen en verhuringen aan de Haven – 16 februari 1945

Den heer L. Timmermans,
Bestuurder

Heer Bestuurder,

Gisternamiddag werd op de zaal 2e verdieping, rechtervleugel van het stapelhuis, de verdwijning van ongeveer 35 zakken ongebrande koffie vastgesteld, elk 25 kg. wegende.

De nasporingen wezen erop dat bij de ontvreemding gebruik was gemaakt van het hijschoestel (lift), waar bij het kijkgat koffieboonen werden gevonden. Op de 6e verdieping werden nog een drietal koffieboonen gevonden, wat het vermoeden bevestigde dat de gestolen waar op deze zaal werd gebracht.

Dezen morgen heeft de politie een onderzoek ingesteld en de werklieden van den Dienst der Havenwerken ondervraagd, die sedert weken gebezigd worden om de daken van de 6e verdieping van het stapelhuis te herstellen. Magazijnier Vermeerbergen werd in mijn bijzijn ondervraagd, daar alle sleutels der magazijnen tijdens de werkzaamheden aan hem worden toever-

–20–

trouwd. Hij verklaarde de zalen slechts te openen in bijzijn van toezichters van de Invoerdienst. Na de stapeling der koffie was niemand op deze zaal geweest.

*Hoogachtend.
De Bureelonderoverste*

De gerestaureerde binnenstraat in kikvorsperspectief. © TONY GONZALEZ, STADSARCHIEF ANTWERPEN (2005)

2 FEBRUARI 1976

8

HET SINT-FELIXPAKHUIS BESCHERMD

De havenactiviteit verplaatst zich al een tijd in noordelijke richting als in 1975 het Stedelijk Havenbedrijf begint met de ontmanteling van de hijsmaterialen en de ontruiming van de lokalen. Omdat het Sint-Felixpakhuis nog een tijdje in gebruik blijft en er dus nood is aan een transportmiddel, komen er mid-

–21–

den 1975 nog drie elektrische rolbruggen, die vanuit cabines op de vierde verdieping worden bediend. Zij zijn bij de recente restauratie verwijderd. De twee jiggers werden in 1975 weggehaald. Ze stonden aan de binnenstraat op 3,15 meter hoogte en hinderden de steeds hoger wordende vrachtwagens die goederen kwamen ophalen of leveren. Een ervan is tijdens de restauratie teruggeplaatst.

Op 2 februari 1976 neemt een Koninklijk Besluit het Sint-Felixpakhuis op in de lijst van beschermde monumenten, als voorbeeld van waardevolle industriële archeologie. Het wordt erkend als een waardevol en uniek historisch pand, dat bovendien als architectonisch geheel bewaard bleef. Zo'n bescherming betekent dat restauratiekosten (niet de nieuwe inrichting) voor 80% ten laste van het Vlaams Gewest en de provincie vallen. Het betekent ook dat de afdeling Monumenten en Landschappen van de Vlaamse Gemeenschap (sinds kort omgevormd tot het Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed of VIOE) toezicht houdt op, en haar goedkeuring moet geven, voor wat er met het gebouw gebeurt. Ingrijpende verbouwingen worden onmogelijk. In het geval van het pakhuis met zijn lage plafonds en honderden kolommen zijn hierdoor enkele functies uitgesloten: wonen (lofts), museum...

EEN IDEEAAL DECOR (OOK VOOR STADSLEGENDEN?)

De volgende decennia vinden in het pakhuis allerlei manifestaties plaats: tentoonstellingen, happenings, dans en theater, concerten, modeshows. Het Sint-Felixpakhuis is ook een geliefd decor voor films: *Zware jongens* (van Robbe De Hert en met Gaston en Leo), *Zaman*, *Langs de kade*, *Karakter* (met Jan Decleir)... Allemaal spelen ze zich gedeeltelijk af in het voormalige stapelhuis. En de binnenstraat is een populaire plek voor huwelijksfoto's. Tegelijk blijven er nog een tijd goederen (onder meer wijn) opgeslagen in de kelders en op de begane grond. Vooral stadsdiensten en enkele bedrijfjes uit het havengebied maken nog gebruik van het Sint-Felixpakhuis. De verdiepingen staan echter al vlug leeg.

Lieve Van Gorp liet na een modetentoonstelling in 1993 haar naam achter op een van de zuilen. © TONY GONZALEZ, STADSARCHIEF ANTWERPEN (2002)

Onbevestigde berichten hebben het ook over filmopnames in het pakhuis met niemand minder dan Gérard Depardieu en zelfs met de Italiaanse regisseur Federico Fellini. Of hebben we hier te maken met stadslegenden? Wie meer weet, is welkom bij het stadsarchief!

8 SEPTEMBER 1998

9

VAN OUD-PAKHUIS NAAR NIEUW STADSARCHIEF

Op 8 september 1998 keurt de Antwerpse gemeenteraad de overeenkomst met de architecten en het studie bureau goed. De plannen voor de restauratie en de nieuwe inrichting van het pakhuis kunnen worden getekend. Het Sint-Felixpakhuis wordt het FelixArchief en het stadsarchief zal er worden gehuisvest. Aan de beslissing gaan een haalbaarheidsstudie, een raming van de kosten en een doorlichting door Monumentenwacht vooraf. Ook het lege pomphuis aan de Oudeleeuwenrui wordt in het geheel geïntegreerd, als extra onthaalruimte. Op 13 september 1999 liggen de eerste ontwerpen, plannen en tekeningen op de tafel van de gemeenteraad.

En de plannen gaan verder: ook de kelders en de gelijkvloerse verdieping (mét de binnenstraat) zullen mettertijd bruisen van leven. De binnenstraat wordt onder meer een plek voor (culturele) manifestaties. Het nieuwe Sint-Felixpakhuis past naadloos in de plannen voor het hele Eilandje.

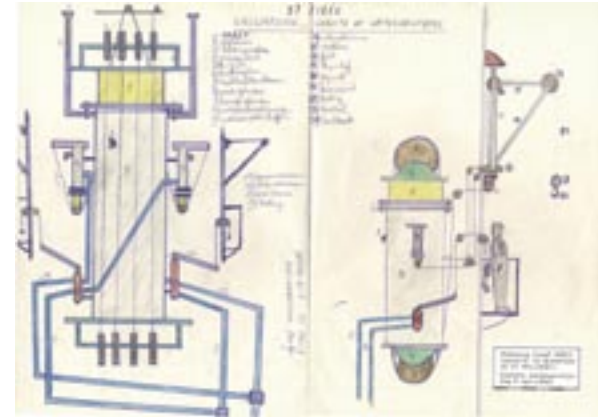
18 EN 19 AUGUSTUS 2006

10

FELIXFEEST!

Het nieuwe Sint-Felixpakhuis is een feit! En dat nieuwe Sint-Felixpakhuis is ook het oude: het pakhuis behoudt zijn functie als opslag- en distributieruimte, vanaf nu van het geheugen van de stad. Het vormt opnieuw de verbinding die het lange tijd was, tussen Het Eilandje en de historische stadskern.

-24-

Een handleiding om te werken met de kranen op waterdruk. © JOZEF GORIS, STADSARCHIEF ANTWERPEN (1961)

DE FÉLICIENS AAN HET WOORD

Op 18 februari 2006 kwamen een aantal 'Féliciens' samen, mannen die in de naoorlogse periode in 'de Felix' hebben gewerkt. De reünie vond plaats op uitnodiging van het stadsarchief. Samen brachten ze een bezoek aan hun oude werkplek. Deze samenkomst betekende ook het begin van een project 'mondelinge geschiedenis'. Sarah Eloy interviewde tien van hen. Enkele fragmenten.

WAT LAG ER IN DE FELIX?

“De Felix had een perfecte vochtigheidsgraad voor tabak. De Tabaksnatie had geijkte vochtigheidsmeters en die stonden in elke zaal. Het was duidelijk dat de Felix het meest geschikte magazijn was om tabak op te slaan. Omdat het daar zo droog was. Die meters die registreerden dat dan met een paardenhaar. [...] In de Felix was het wel saai: altijd, echt altijd tabak.”
– (RUDI SCHEPENS)

-25-

“In de kelder lagen vaten wijn. Varkensdarmen hebben er maar heel kort gelegen, en die stonken! Ze lagen vooral in den Entrepot. Er lagen ook drums, dat zijn metalen vaten met Bulgaarse honing. Er is daar zelfs een tijdje van gestolen geweest. Ze brachten dan lege confituurpotten mee om te vullen. Na een tijdje hadden ze er niets beters op gevonden dan een oude fietspomp te gebruiken om de honing in die potjes te krijgen. Maar dat hebben ze vlug opgegeven, want dat plakte echt enorm.” – (FRANÇOIS SCHELTJENS)

Andere goederen die door de mannen worden genoemd: suiker, paraplu's, bifi-toestellen, broeken, whisky, glas en porselein, schoenen.

DRIE SOORTEN SJOUWERS

“Je begon als keerder-sjouwer. Dan moest je in den Entrepot werken en ook leren hoe de kranen gingen in de Felix. Na een jaar kon je dan een examen doen, en als je daarvoor geslaagd was, werd je ‘geoefend arbeider’. Dan moest je met de kranen kunnen werken. Daarna moest je vijf jaar wachten en kon je meedoen aan een examen om ‘havensjouwer-bijzondere beroepen’ te worden. Voor ‘geoefende’ moest je de Felix kennen en dan kreeg je papieren waarop alles stond over de werking van de kranen en de lengte van de kettingen...” – (FRANS LAUWERS)

EENTONIG

“Als je niets te doen had, dan zei de baas dat we moesten gaan keren. Dat was maandag een zaal, en donderdag was je rond en mocht je terug aan de eerste zaal beginnen, terwijl er nog niets had in gelegen! Dat was echt een eentonige job. Het liefst van al stond je in de kraan, dan kon je eens met dokwerkers babbelen. [...] Om aan de eentonigheid te ontsnappen hielp ik mee met de mecaniciens, de paswerker die daar zat. Om de zoveel maanden, als de kraan genoeg gewerkt had, moesten de kettingen gede-monteerd worden en dan werden die naar 't Zuid gedaan op een stootwagen. Daar werden ze onthard. Want als je maanden met

kettingen werkt, worden die broos en dan zouden ze kunnen breken.” – (RIK VENDELMANS)

DE KRAANMANNEN

“De kraanman van een hydraulische kraan volbracht meestal ononderbroken 7 ½ uur van zijn achturentaak in zijn houten kraancabine. [...] Tot het einde van de jaren 1940 had elke kraandrijver zijn ‘eigen’ kraan, waarin hij elke werkdag verbleef en die hij dan ook naar zijn persoonlijke smaak aankleedde. Later werd een beurtrol ingevoerd, waarbij voor elke kraan nog wel een verantwoordelijke voor het onderhoud aangewezen bleef. De meesten onderhielden hun cabine dan ook voortreffelijk, door regelmatig herschilderen, het aanbrengen van oude tapijten op de vloer en gordijnen voor de vensters enz. Deze spontane initiatieven vertellen ons iets over de beroepsfierheid van deze mensen. [...] Deze kranen hadden voor bepaalde buitenstaanders ook een door de Dienst ongewaardeerde aantrekkingskracht: 's avonds werden er wel eens vrijende paartjes in de knus ingerichte cabines aangetroffen, terwijl op warme zomerdagen overmoedige zwemmers soms van op het bordes (5,5 m hoogte) een (verboden) duik in het koele dokwater namen.”

Uit: Albert Himler, *Colloquium industriële archeologie van de Antwerpse haven*, Antwerpen, 26 oktober 1974.

Een close-up van een hijsmechanisme in het Sint-Felixpakhuis.
© BEN VAN OETEREN, STADSARCHIEF ANTWERPEN (1998)

DE PASWERKER

“In het pomphuis zat de paswerker. Als er iets misliep, dan moesten we hem roepen. Dat was vooral als de kranen vastliepen, of als de kettingen van de wielen waren gelopen. Dat kon vooral gebeuren als je aan het werken was op de hoogste verdiepen: je stond dan op het vierde, maar de balen moesten naar het vijfde. [...] Als de bol vastzat, moest de paswerker komen. Dat deed hij, en smeren en ook onderhoud: als de kranen versleten waren of als de waterverdelers niet goed meer werkten. Als het gevroren had, dan was het zijn taak om de buizen die bevroren waren, warm te maken met een brander.” – (FRANS LAUWERS)

WATER

“Die kranen waren in principe wel gemakkelijk om mee te werken, maar toch was het niet altijd even simpel met die waterdruk. Het water om mee te werken kwam van buiten naar binnen, van een grote put. Die moest elke dag open en toe gedraaid worden, en binnen had elke kraan dan ook nog een tap die opengedraaid en afgesloten moest worden. In de zomer was dat gemakkelijk, maar in de winter moest het water dat naar de kranen ging ’s avonds afgelaten worden. We moesten dan eerst

naar boven om de kraantjes allemaal dicht te draaien, daarna terug naar beneden en ze dan daar gaan openzetten om het water eruit te laten. Meestal deden we dat wel met twee: één ging dan naar boven en klopte op die buizen, zodat diegene beneden wist dat de kraan mocht opgezet worden.” – (JOZEF GORIS)

GEVAAR?

“De waterkranen waren wel gevaarlijk. Je moest er toch een routine in krijgen. Daarom dat er ook niet zoveel naar de Felix wilden gaan. Die kranen konden u wel eens verrassen. Ze hadden soms grillen, vooral bij het buitenzwenken, als je zaken van de val haalde. Die giek kon soms wel eens raar doen. De elektrische kranen (nvdr. vanaf 1975), dat was heel gemakkelijk. Een klein kind kon dat leren op een kwartier.” – (FRANÇOIS SCHELTJENS)

François Scheltjens en Eduard Jordens tijdens een bezoek aan het Sint-Felixpakhuis. © TONY GONZALEZ, STADSARCHIEF ANTWERPEN (200)

“Ik heb eigenlijk maar één accident gezien in al die jaren dat ik in de Felix heb gewerkt. Dat was toen er een baal van het zesde naar beneden viel. Die viel op een stapel andere balen en dan op een meneer. Die hebben ze moeten komen halen. Ja, soms was het gevaarlijk werken. Die waterkranen moest je echt gewoon zijn. Ik heb ook met de elektrische kranen gewerkt, maar liever met de waterkranen. De elektrische werkten niet zo precies en eigenlijk was dat wel nodig. Met de waterkranen kon je als het ware je naam in de lucht schrijven.” – (EDUARD JORDENS)

De douane controleert goederen in de binnenstraat van het Sint-Felixpakhuis.
© STADSARCHIEF ANTWERPEN (1930)

AAN DEN BAARD TREKKEN

“Er werd van aan de boten steeds over en weer gereden met van die platte wagens vol balen om in de Felix te leggen. Als ze wisten dat het iets voor vier was en er stonden nog twee balen op zo’n wagen, dan zeiden de dokwerkers ‘Hé, trekt eens aan den baard!’ Want als er nog vijf minuten overschoten en de wagen was leeg, dan durfden ze nog een volle nieuwe wagen binnenbrengen. Dan maande de ploegbaas van de dokwerkers – ‘de peerdendeken’, zoals we in Antwerpen zeggen – de mannen nog wat aan om door te werken. Maar wij zorgden er dan voor dat die wagen niet te rap leeg kwam. Dat is de betekenis van ‘aan den baard trekken’.” – (RIK VENDELMANS)

–30–

DOOR HET GAATJE LOEREN

“Als je op een bepaald verdiep was, had je aan de buitenkant glazen ruiten en daarnaast was een cafeetje. Daar zaten allemaal prostitués. En die mannen gingen dan heel de tijd door zo’n gaatje loeren. Een van de gasten had de week nadien een ontstoken oog, omdat hij de hele dag in de tocht had gezeten. De mensen in dat café hadden dat niet in de gaten: de gordijntjes waren altijd open. Dat waren echt plezante momenten!” – (RIK VENDELMANS)

DE KATTENPOEPER

“De kattenpoeper moest zorgen voor de katten in de kelders. Daar deden ze soms dozen krab voor open, en dan vingen die katten geen muizen en ratten, want ze hadden geen honger meer. Er werd ook vlees gehaald voor de katten.” – (WEDUWE ROGER BOSMAN)

“De kattenpoeper was een oudere man. Hij werkte vooral in den Entrepot, want daar zat veel eten (kaas en dergelijke), en er waren dus ook veel muizen. In de Felix had die ook een aantal schoteltjes staan voor melk. Hij kreeg dan geld van de stad om melk te kopen en zijn vlees ging hij halen in de slachterij. Dat was afgekeurd vlees.” – (JOZEF GORIS)

LEVEN IN DE BUURT

“Je had veel cafeetjes en hoerenkoten aan de Godefriduskaai. Veel schippers liepen er daar toen rond. Daar was echt wel veel leven, vooral omdat de Schippersstraat niet ver was. Het was een plezante buurt, onder andere de Paardemarkt. Zowel studenten als schippers liepen daar rond.” – (RUDI SCHEPENS)

HET EINDE

“Toen ik magazijnier was, in 1983, zat de dienst Opgravingen op het gelijkvloers. Aan de andere kant hebben er met de af-

–31–

braak van den Entrepot in 1990 nog eventjes zaken gelegen die van daar kwamen. Toen werd alleen het gelijkvloers nog gebruikt. De laatste balen zijn van de verdiepingen gehaald in de jaren 1984–1985, denk ik. En in 1975 hebben we voor de laatste keer gewerkt met de waterkranen.” – (FRANS LAUWERS)

“Het laatste jaar stond ik vast in de Felix, maar toen was alles daar al weg. Dat moet in 1988, 1989 geweest zijn. Ik zat daar toen helemaal alleen en moest zien dat er niets gebeurde. Maar eigenlijk moest ik daar gewoon niets doen. Er was daar enkel nog wat gerief van kleine winkeltjes, maar dat was altijd maar even, als transit.” – (JOZEF GORIS)

DE BUURT

Het FelixArchief bevindt zich in het noorden van Antwerpen, aan de rand van de historische kern. Het is een buurt die rond 1410, wanneer de stad voor de vierde keer wordt vergroot, bij Antwerpen wordt gevoegd. Het traject van de huidige Ankerrui – Oudeleeuwenrui – Brouwersvliet wordt dan een vestinggracht die het noorden van de stad moet verdedigen.

DE BUURT IN DE JAREN 1540

In de jaren 1540 breidt Antwerpen zich nog eens uit en komt de zogeheten ‘Nieuwstad’ binnen de stadsomwalling. Het huidige Eilandje (nog lange tijd zonder de dokken!) is daar een onderdeel van. Met de nieuwe stadsgronden is de naam van Gilbert van Schoonbeke verbonden, een ondernemende Antwerpenaar die ook op stedenbouwkundig vlak zijn sporen heeft nagelaten.

Plan van de Nieuwstad met erven, vlieten en straten. © P. FRANS, STADSARCHIEF ANTWERPEN (1705)

De verkaveling van de Nieuwstad vlot niet meteen en daarom besluit Van Schoonbeke er brouwerijen op te trekken, tot woe- de van de concurrenten in de Kammenstraat. Maar met zout Scheldewater brouw je geen bier. Daarom voert men aanvankelijk met rivierschuiten zoet water uit de Rupel aan en wordt later water uit de stadsvesten gebruikt. Die werden gevoed door het riviertje de Schijn. Via een onderaardse buis komt het water in een reservoir in het Waterhuis (nu Brouwershuis) terecht en vandaar wordt het naar de brouwerijen geleid. Het brouwerij- verleden van de buurt lees je nog af aan straatnamen: zowel ‘De Anker’ als ‘De Oudeleeuwen’ was een brouwerij, om van de Brouwersvliet nog te zwijgen.

Detail uit een plan van de noorderdokken met links onderaan het Petit en Grand Bassin.
© STADSARCHIEF ANTWERPEN (1908)

HET EILANDJE IN DE 19DE EEUW

Waar nu het Bonaparte- en het Willemdok liggen, lopen tot in de tijd van Napoleon Bonaparte twee vlieten en staat een wijk: het Boerenkwartier was goed voor ca. 1300 woningen. Die worden gesloopt voor de aanleg van de dokken, een gigantisch werk dat klaar is in 1813, als het met Napoleons bewind bijna gedaan is. Het *Petit Bassin* (Klein Dok) en het *Grand Bassin* (Groot Dok), zoals de dokken in die tijd worden genoemd, vormen sindsdien de zuidgrens van Het Eilandje. De noordgrens is het Kattendijkdok en de bijbehorende sluis, die in 1860 worden ingehuldigd. 1860 is ook het jaar waarin volop aan het Sint-Felixpakhuis wordt gebouwd.

In 1869 raken het Kattendijkdok en het Willemdok met elkaar verbonden en is Het Eilandje helemaal door water omgeven. Het wordt een bruisend havenkwartier. Dokwerkers, zeelui, schippers en cafébazen zijn er thuis. Er passeren in de decennia

voor en na 1900 zowat 3 miljoen landverhuizers – het merendeel uit Slavische landen – die op de Rijnkaai inschepen met de rederij Red Star Line, op zoek naar een nieuw leven in de Nieuwe Wereld aan de overkant van de oceaan.

HET EILANDJE NU

Vanaf de jaren 1960 verkommert Het Eilandje stilaan. De havenactiviteiten verplaatsen zich meer en meer naar het noorden. Pas begin 21ste eeuw krijgt het oude kwartier een nieuwe toekomst en een nieuw elan. In 2002 keurt het stadsbestuur zowel het masterplan als het beeldkwaliteitsplan goed. Dat laatste bepaalt het uitzicht van het openbaar domein op Het Eilandje. Dat zal de komende jaren ingrijpend van gedaante veranderen.

Luchtfoto van Het Eilandje. © STADSARCHIEF ANTWERPEN (1960)